

Weszely Tibor

Irodalmár matematikusok

A hetvenéves Staar Gyulának, tisztelettel

*„A múltat nem lehet tőlünk elvenni.
De az csak akkor a miénk, ha ismerjük.”*

Nemeskürty István

Az emberiség természettudósai között nem ritkák azok a személyek, akiknek érdeklődése és tevékenysége kiterjedt a szépirodalomra is. Ezzel kapcsolatban emlékezzünk meg két olyan hajdani magyar matematikusról, akiknek irodalmi alkotásait irodalomtörténetünk is számon tartja. Bevezetőül csak annyit említsünk meg, hogy nálunk a matematikai tudományok művelése – a kiemelkedő tudományos múlttal rendelkező nemzetekhez viszonyítva – később jelenik meg. Helytálló megfontoltsággal írja Szénássy Barna (1913–1995), a debreceni egyetem egykori matematika–történész professzora: *„Sokan vallják, hogy nálunk a Bolyaiak előtt igazában nem is beszélhetünk jelentősebb matematikai eredményekről. Ez, ami a tudományos alkotást illeti, csaknem teljes mértékben igaz is. E téren a két Bolyai nevéhez a fejlődésnek – felszínesen nézve szinte előzmények nélkülinek látszó – robbanásszerű változása fűződik.”* Megemlítjük, hogy apa és fia, Bolyai Farkas (1775–1856) és Bolyai János (1802–1860) tevékenységéről van szó.

Kronológiai szempontból az első olyan magyar matematikai eredmény, mely nemzetközi elismerésben részesült, az Sipos Pál dolgozatában látott napvilágot, melyet a Berlieni Tudományos Akadémia 1795-ben aranyéremmel tüntetett ki és folyóiratában nyomtatásban is megjelentetett. Ő volt az első aranyérmes matematikusunk, és akkoriban Magyarország legelismertebb ilyen irányú szaktekintélye. Az elkövetkezőkben Sipos Pál és Bolyai Farkas irodalmi tevékenységéről ejtsünk néhány szót.

Sipos Pál 1759. október 16-án született Nagyenyeden. Tanulmányait szülővárosának híres iskolájában, a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban végezte, majd néhány évi nevelősködés után 1783–87 között a kollégium egyik partikuláján, Szászvároson volt rektorprofesszor. Állását ismételten felcserélte a mentorsággal, a matematikában jártas Teleki József gróf fiát tanította Szirákon, majd pártfogóinak anyagi támogatásával 1791-ben külföldi tanulmányútra indult. Az Odera menti Frankfurti Egyetem teológia fakultásának lett a hallgatója, majd Göttingenben is megfordul, ahol A. Kästnert (1719–1800) – Carl Friedrich Gauss és Bolyai Farkas későbbi matematikaprofesszorát – hallgatta. A már említett dolgozatában az ellipsziskerület meghatározására a mai napig is kitűnő közelítő eljárásnak tekintett módszere éppúgy elismerést érdemel, mint a körív mérésére és felosztására feltalált eszköze, az izométer, amely az általa felfedezett Sipos-féle görbe (kochleoid) alkalmazására épül. Ő használta először Magyarországon szögmérésre a negyedkör tízes rendszerű törtrészeit, és trigonometrikus táblájának szerkezete – melyet *Specimen novae tabulae trigonometricae* címen 1807-ben Pozsonyban adott ki – egyedüli a maga nemében. A sárospataki kollégium 1810-es kitűnő matematika-tantervét az akkori professzorának, Sipos Pálnak köszönhette. Mint filozófus, egyik legkiválóbb Kant- és Fichte-követőnk. Jeles egyházi szónok és elismert költő. Teológiai témákat súroló filozófiai munkái az élete folyamán, a cenzúra miatt, nem jelenhettek meg. Sárospataki tanársága

(1805–1810) idején ismerte meg Sipos Pál a vele egykorú Kazinczy Ferencet (1759–1831). Mivel a tehetséges filozófus és szónok ügyesen verselt magyarul és latinul, így nem csoda, ha a széphalmi mester, aki egész életét és vagyonát feláldozta az irodalom és a nemzeti művelődés oltárán, barátságába fogadta. Viszonyuk benső barátságát sejtetik Sipos Kazinczynak címzett sorai: *„Hogy írásaimat Te fogod olvasni – ez a képzelés mozgattya pennámat. Mióta megigéztél engem, mind azon töröm az eszemet, miképpen igézzek meg Téged én is. Mikor írásaidat olvasom, úgy tetszik, mintha én fognék kezét Veled, valahol látom, hogy poetai gondolataid a Philosophiával kezét fognak: mint két egybe találkozó testvér atyafiaknak úgy örvendek.”* Az ígézet kölcsönös volt. Kazinczy egyik barátjához, Kenderessy Mihályhoz írt levelében valósággal áradozik Siposról: *„A mi Sipos barátunk írása sok oldalokról támad meg; megigéz gyönyörű deáksága, megigéz a munkáinak szédítő mélysége, s a poetai keresetlen virágokkal elhímzett előadás ... Irói érdemét, lelke tisztaságát és csodálást érdemlő szerénységét az igyesség is tiszteli.”*

Sipos szónoki képességeire vet fényt Kazinczynak az a levele, melyben Cserey Farkasnak beszámol a sárospataki kollégium 1807. évi júliusi évvzáró ünnepségéről: *„Sipos Pál Erdélyi születésű Mathem. és Phys. Prof egy igen szép Oratiót monda a Collegiumnak ez idén megholt Curatorának, Komáromi György Úrnak tiszteletére ... Soha magyarul szebb munka még nem mondatott. Az Oratio tele volt a legjózanabb s legmagasabb igazságokkal, s classicus eruditioval vala eltelve. ... Amint kijövénk én nem tudtam eléggé dicsérni az Oratort, s képzeld kevélységemet, midőn a kis Vay, aki Siposnak tanítványa, s fia az első Magyarnak, csak kivallja, hogy ő neki Sipos azt a titkos parancsolatot adta még előre, hogy lesse-ki, mely behatást fog az tenni énreám. – Soha sem éreztem nagyobbnak magamat, soha érzékenyebb, édesebb complimentet nem vettem.”*

Ismerve néhány versét, a következőket írja Kazinczy Siposnak: *„Csak egyet nem foghatok fel, azt, hogy ily kevés fáradtságba kerülvén a Prof. Úrnak a versírás, miért nem ír mindig? Szeretném a Prof. Úrat mindég dolgozni látni, hogy legalább előbb vagy utóbb egy egész kötet deák verset, s magyart is egy kötetet nyomtatna. Semmi az, hogy a Prof. Úr magát poetának nem tartja, annak fogjuk mi tartani.”* Panaszkodott is Sipos: *„A Tekintetes Úr [Kazinczy] úgy tanít engem úszni, hogy belé taszít a vízbe – ha sokszor próbálja, félő, hogy belé halok egyszer.”* Kazinczynak – többek között – Sipos *Pax et Hymen* című latin költeménye tetszett meg nagyon, melyről azt írta: *„gyönyörűséges Deák Költemény, melynek sorából érett ítélet: gyakorlott toll, s jeles felemelkedésű képzetek tetszenek ki”.* Sipos magyar nyelvű versei közül álljon itt a következő, mely 1815-ben, az Erdélyi Múzeum 3. füzetében jelent meg:

PSYCHE IDEÁLJA

Kiért esdeklek úgy?
 Oly szív szakadva kit szeret
 Lelkem, – kit óhajt?
 Ah, nincs talán nincs az sohol.
 De mindenünnen ő mosolyg rám
 Ő mindenünnen,
 A' mi szép, a' mi kedves
 A' tündér képzetnek,
 De hozzá férhetetlen,
 Ez éleszt engem' és epeszt
 E' tart ébredve szüntelen.
 Oh, hogy meg nem ragadhatom!
 Olvadnék öszve bár örökre el.

A magyar matematikusok között kiemelkedik Bolyai Farkas irodalmi tevékenysége. Nagy tudósunk első, nyomtatásban megjelent művei, irodalmi munkái voltak. Vannak, akik azt állítják, hogy Farkast a paralelák kétezer éves problémájának megoldásában fel-lépő kudarcai készítették arra, hogy a szépirodalom felé forduljon. Ez az érvelés azonban nem egészen helytálló. Önéletrajzában említi, hogy kilencéves korában tetszés szerint feladott témákról latin verseket rögtönzött. 1800. április 13-án, Kolozsvárról Gaussnak (akit az utókor a matematikusok fejedelmeként tisztel) címzett levelében pedig azt írja: „Van itt egy lány [Árkosi Benkő Zsuzsanna], elég neked annyit mondanom, hogy szeretjük egy-mást ... Képzeld csak el, a történetek óta többet foglalkozom költészettel, mint matematikával. Egész kis kötetre való magyar költeményt írtam. Sohasem voltam olyan szerelmes, mint most.” Ezek a versek azonban nem jelentek meg nyomtatásban, és kéziratban maradt példányait 1836-ban egy letargikus rossz percében, két félig kész színművének szövegével együtt, tűzbe vetette. A marosvásárhelyi Bolyai Múzeumban őriznek egy fakupát, amelybe az elégetett költeményeinek hamuját összegyűjtötte, és sírfeliratul ráírta: Poezis. De ha jobban szem-ügyre vesszük ezt a fakupát, még felfedezhetjük rajta Horatius híressé vált mondását is: „Si paullum summo decessit, vergit ad immum” (Ha elmarad a tökéletestől, a mélybe hull). Ez a szintén Bolyai által ráírt szöveg némi magyarázatul is szolgál sajnálatos tetteért.

Bolyai Farkas korai irodalmi érdeklődésére vall, hogy színészkedéssel is próbálko-zik. Egy 1793 májusából fennmaradt színlapon, mely A. Kotzebue *Az indusok Angliában* című vígjátékát hirdeti, a szereplők felsorolásánál ezt is olvashatjuk: „Fatzir egy ifjú indus Bolyai Ur.” Nem csoda, hogy irodalmi tevékenysége az általa írt színművekben csúcso-sodik ki. Ezek megírására szolgáló szikrát kétségtelenül az a felhívás szolgálta, mely a Döbrentei Gábor által szerkesztett *Erdélyi Múzeum* első füzetében jelent meg 1814 máju-sában „Eredetiség 's jutalom tétel” cím alatt. Ekkorára gyűlt össze a néhány fiatal mágnás által összeadott ezer rhénus forint olyan szomorújáték jutalmazására, mely alkalmas és méltó lenne az akkor épülő kolozsvári színház megnyitó előadására. A pályamun-kákat jellege alatt 1816. szeptember végéig kellett beküldeni. A kitűzött határidőig tíz pályamű érkezett, három pályázni akaró pedig halasztást kért. Ezek közül kettő egy éven belül el is küldte pályaművét, a harmadik pedig jelezte, hogy visszalép. Erre a pályázatra Bolyai Farkas nem egy, hanem három drámát küldött be, melyeknek címei: *Pausanias vagy a nagyraavagyás áldozatja; Mohamed vagy a dicsőség győzelme a szerelmen*, valamint *Kemény Simon vagy a hazaszeretett áldozatja*. Nem érdektelen itt megemlítenünk, hogy Katona József (1791–1830) is erre a pályázatra küldte be a *Bánk bán* első változatát. A pályázati eredmények kihirdetése azonban egyre késett. A nyugtalan természetű Bolyai Farkas ezt be se várva még két drámát írt: *A virtus győzelme a szerelmen*, valamint *A szerelem győzelme a virtuson*, és ezeket 1817-ben *Öt szomorú játék* (írta Egy Hazafi) címen kiadta. Műve Szebenben jelent meg, és hogy névtelenségét megőrizze, olvasóit megtévesztve, az előfizetők névsorában a saját nevét is feltüntette. 1818-ban Marosvásárhelyen egy újabb színműve jelent meg, *A párisi per* című „érzékeny játék”, amelynek előszavában megemlíti, hogy van még két „valósabb és szerelemmel nem higitott” tragédiája, de főleg a nyomdai költségek miatt nem adja ki. Az *Öt szomorú játék* darabjaitól eltérően *A párisi per* nem törté-nelmi tárgyú. Ez már kora életéhez közelebb áll, szereplői jobban megrajzolt, életteljesebb alakok. Bolyai színműveire vonatkozóan idézzünk néhány sort Pintér Jenő (1881–1940) véleményéből:

„Bolyai Farkas, a nagy matematikus, szomorújátékaival írta bele nevét a magyar szépirodalom történetébe ... Ezek a szomorújátékok tele vannak mély gondolatokkal, terjedelmes monológok és filozofáló dialógok változtatják egymást valamennyiben. A matematikus-költő nemcsak gyönyör-ködtetni akart, hanem elsősorban oktatni és javítani, gondolatokat közölni és eszméket ébreszteni. Idegenkedett az egyszerűségtől, kedvét lelta a dagályos beszédben. Hősei drámai tettek helyett job-

ban szeretnek bölcsekedni ... De ha lassan mozognak is hősei, ha vontatottak is jelenetei, nyelvének helyenként fel-felöltő költőisége méltó a dicséretre. Tragédiái a pesti írók figyelmét is fölkellették; Kisfaludy Károly az egyik Bolyai-szomorújáték fölhasználásával írta meg legjobb tragédiáját: az Irénét.”

1818 végén végül is kihirdették a pályázatok eredményeit. A kitűzött jutalmat sem Bolyai Farkas, sem Katona József nem nyerte el. A pályázat eredményéről nyomtatásban kiadott jelentés Bolyai három drámájáról, többek között, az alábbiakat tartalmazza: „ ... Poetai nyelve egynek sincs a beküldők között olyan, mint az övé, csak kár, hogy néhol felette buja növésű, nem tisztált, nem szoros. Ezen íróról, sok természeti erejénél fogva azt kell hinnünk, hogy bizonyosan csak kritikánk nem léte s a más nyelven írottaknak általa elmulasztott olvasása – amint maga is vallja előbeszédében – okozza drámái művészete hiányosságait. Állanak ezek ebben: Nem gondolkodott a drámái bog megkötéséről, mely az olvasó figyelmét nyughatatlan vágyásba ragadná, annál fogva nincs a bognak közepe, nincs feloldása, s így munkája mindenütt csak sima. Nem váltják fel egymást sebesen a váraozást, megalégedést, vagy fájdalmat okozó tettek, helyett személyei majd mindenütt hosszasan dialogizálnak, ... egyedül a gondolatok nagyságára nem ismer az Itélő jobb munkát.”

Szépirodalmi munkái közé sorolhatjuk műfordításait is. Ezeket 1819-ben Marosvásárhelyen jelenteti meg *Pope Proba-Tétele az Emberről. Anglusból fordítva. Más poetáktól való toldalékkal* címen. A kötetben szereplő más poetak: Milton, Thomson, Gray és Schiller. Itt meg kell említenünk, hogy Alexander Pope *Essay on Man* című tankölteményét, Bolyai prózai fordítása előtt Bessenyei György is lefordította versekben, melyeket erősen átdolgozott. 1852. július 31-én a Marosvásárhelyre látogató Ferenc József császár üdvözlésére *Szív-Hangok* címen magyar, német és latin nyelven egy kis verseskötetet írt, melyet az uralkodónak a város kollégiumbeli látogatása alkalmából személyesen nyújtott át.

Bolyainak még a matematikai munkáit is áthatják az irodalmi színezetű szövegek. Íme hogyan kezdi matematikai fő művét, a félezer oldalas *Tentament*:

„Két eltörülhetetlen jellemvonása van az Isten képének: az igazság és a szeretet; ezek a fény és a meleg, a halandó porban tündöklő örökkévaló Nap sugarának száalai, melynek világossága a végtelennek fellegein áthatolva, mind a külső, mind a belső világában magának az Ősképnek feltétlen szépségét hirdeti.”

IRODALOM

- Dávid Lajos: *A két Bolyai élete és munkássága*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1970
Kozma Béla: *Bolyai Farkas irodalmi munkássága*, Emlékkönyv Bolyai Farkas halálának 100. évfordulója alkalmából, Marosvásárhely, 1957
Makkai Ernő: *Sipos Pál és Kazinczy Ferenc*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1944
Szénássy Barna: *A magyarországi matematika története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970
Woyciechowsky József: *Sipos Pál élete és matematikai munkássága*, Közlemények a Debreceni Tudományegyetem matematikai szemináriumából, VI. füzet, Budapest, 1932